

שכל אדיר

חזרה

דיברנו על הפסקה של בני יעקב¹, הרב מביא שם שני סוגי שכלים, בהתחלה הוא מדבר על שכל במובן הרגיל שלו, בשלב הזה משמע שבגלל שיש לנו כוחות גדולים, צריך גם שכל שיעצור וינהיג אותם. אבל בשלב השני הוא מסביר את השכל במובן הגדול, וברור שבשלב הזה עם ישראל מתחיל מהשכל, והוא גם המקור לכוחות הגופניים – הם באים על גביו בשביל לרתק אותו לעולם הזה.

במאמר 'קרבת אלוקים' הרב מדבר על השכל והוא עושה מהלך דומה. הוא מתחיל בתיאור של השכל ככוח מרכזי, בעל שלטון, בעל יכולת ובעל השפעה, אבל בשום אופן לא אחד שיכול לטעון שהוא כל האמת כולה. הוא לא יכול להחליף את העולם הרגשי. ואחרי זה הוא עובר להסברה הרבה יותר עמוקה שבה השכל הוא בעצם אישיות שממלאת את הכל. השכל שממלא את הכל הוא הנשמה.

פני אדם

בתחילת מסכת ברכות הגמרא מביאה מחלוקת כמה משמרות יש בלילה, שלוש או ארבע.² הרב מסביר שהמשמרות מכוונות כנגד הפנים של החיות, פני נשר, פני אריה, פני שור ופני אדם. בשיטה של הארבע, מתחילים בפני אדם, 'פני אדם' הם שכל עיוני; 'פני נשר' הם שכל מעשי; אחר כך באים 'פני אריה' שהם חסד ומידות; ואחר כך 'פני שור' שהם עולם המעשה. בשיטה בה יש שלוש משמרות, הפנים החסרים הם פני אדם. לפי התפיסה הזו 'פני אדם' נתפסים בצורה הרבה יותר איכותית, בעצם מבחינתה יש רק דבר אחד – האדם.

בשתי השיטות 'פני אדם' הם דעת אלוהים, ההבדל הוא האם הדעת היא איבר או שהיא הכל. לפי השיטה של ארבע משמרות, הדעת היא איבר, כמו מוח ולב, אמנם האיבר הכי חשוב, אבל סך הכל איבר אחד מוגבל. לפי השיטה הזו, לימוד האמונה הוא מקצוע כיתר מקצועות התורה, אולי המקצוע הכי חשוב אבל רק מקצוע. אז צריך ללמוד אמונה, אבל לא יותר משעה עד שעתיים³, כי הדעת לא יכולה להוות תחליף למקצועות

¹ עין איה, שבת, פרק ראשון, כ.

² דף ג. ועין איה שם (א,ה).

³ מופיע באגרות ראי"ה, אגרת עו. אבל המעיין יראה שכתוב לפחות שעה עד שעתיים. [א.ש.]

האחרים. אבל לפי השיטה של השלוש משמרות, יש רק דבר אחד – פני אדם. והם מופיעים, בפני נשר או בפני אריה או בפני שור – הכל דעת אלוהים. לפי השיטה הזו, דעת אלוהים היא המהות של הכל, ואז כל מה שהאדם עושה הוא ביטוי של הדעת, גם כשהוא אוכל וישן וודאי כשהוא לומד תורה. הדעת היא לא איבר כמו מוח ולב, אלא הדבר עצמו, הנשמה.

אותה חלוקה נמצאת גם אצלנו בפסקה. בחלק הראשון הרב לוקח את כל כוחות החיים ועושה בהם סדר, סדר כזה הוא עולם של מידות. זו הקדמה⁴ חשובה לשלב הבא.

בחלק השני השכל אינו מידה, השכל הוא החיים שלנו, אנחנו עם שכלי, עם רוחני, עם של עולם הבא. היחס בין הצד הרוחני העליון (שהוא המהות והעיקר שלנו), אל הכוחות המעשיים והארציים, הוא לא עניין של מידות.

גם כשהרב מדבר על שלושת המפלגות,⁵ הוא מחלק בין הקודש ששייך למידות, לקודש העליון. הוא מתאר שם שלוש דמויות רוחניות: "זרע אדם וזרע בהמה – זרע אדם לחדוד וזרע בהמה לחדוד", ו-"ערומים בדעת ומשימים עצמם כבהמה". הדמות הראשונה היא מידותית, היא אחת המפלגות. לכל מידה יש גבול וגם לשכל צריך שיהיה גבול – זו מפלגת הקודש. אפילו הקודש זקוק למשקל. הדמות השניה נקראת 'זרע אדם', זרע אדם הוא דמות שכולו אדם – כולו דעת אלוהים – והוא מתבטא באופנים שונים. צריך להבין שההבדל בין זרע אדם לזרע בהמה הוא מוחלט, גם לזרע בהמה יש אנשי רוח, ומצד שני גם בזרע אדם יש עולמות מעשיים.⁶ אבל אנשי הרוח של 'זרע בהמה' הם כמו מפלגה, ואילו העולמות המעשיים של 'זרע אדם' הם כולם בחינה של העולם הרוחני שלו.⁷ הדמות השלישית גבוהה יותר, הרב קורא לה, 'ערומים בדעת ומשימים עצמם כבהמה', הם שייכים לדעת ויודעים לעשות את עצמם כבהמה. זו דמות של 'מלכות', דוד המלך.⁸

⁴ לפני שהולכים לדבר על עולם הבא ועל שכל עליון, צריך לבנות עולם של מידות. [א.ש.]

⁵ אורות התחיה יח, יט, כא.

⁶ לאנשי המידות יש מקומות גבוהים באישיות ולאנשי הדעת יש גם צדדים נמוכים ומעשיים. [א.ש.]

⁷ דוגמה לזרע אדם היא הכהונה. לכהנים אין נחלה, הנחלה שלהם היא בית המקדש. גם הצדדים הנמוכים שלהם שייכים לבית המקדש. גם הם אוכלים חולין, אבל בטהרה.

⁸ הרב מסביר את הדמות השלישית במאמר 'גרגירים הגיוניים' (מאמרי ראי"ה עמ' 84). יצאה על זה גם חוברת של הרב טאו 'הישר כדוד'.

יד השכל

השכל הגבוה נקרא 'יד השכל'⁹, "היו מתמוטטים וכלים מתגרת יד השכל המכניע ומחליש את הכחות הטבעיים ברב עזו".

יד השכל הוא החיים עצמם. שכל רגיל לא יכול להכניע את החיים, ניסיון שלו להחליף את הרגש והדמיון יהיה חולני – הוא בסך הכל אחד מהכוחות של האדם. דמיינו קריקטורה, ראש ענק ואיזה שרוך קטן שמנסה להחזיק אותו – זה חולני. ואילו כשיד השכל מחלישה את הכוחות הטבעיים, המצב לא חולני, אלא אמיתי – יש מציאות שבמהותה היא רוחנית ולא מעשית. לכן הוא יכול למוטט את החיים, יש כאן פני אדם שהם האישי והמהות, והפנים האחרות הם ביטויים והבעות שונות של הדבר. בעולם של מידות זה יהיה קריקטורה, אבל בעולם של מהויות אכן זה יכול למוטט.

הביטוי 'יד' (בניגוד ל'זרוע') הוא הנהגה אלוקית שמופיעה באופן של מהות ואיכות. כשהקב"ה מנהיג את העולם, מצד איך שאנחנו יכולים להשיג אותו, מצד איך שאנחנו יכולים לקלוט את המדע, המהות חייבת להופיע בראש.¹⁰ טוב, לא מדובר פה על עולם של מידות, שצריך להקדים מידה אחת למידה אחרת. אלא כמו אדריכל שבא לבנות בית, קודם כל הוא בונה קונספציה, עיקרון ומהות – איך הוא רוצה שהבית יראה. אחר כך הוא הולך ומחפש לבית ביטויים שונים. קודם צריך לתפוס את העיקרון ורק אחר כך לבנות. כשבאים לבנות כבר יש מידות ויש חדרים ומבוא, ויש את זרימת הכניסה למקום, וגם בתוך זרימת הכניסה יכולים להיות מימדים שונים והבעות שונות.

חשוב לדעת שכשחיים את הנקודה הזו, היא לא רק הסתכלות, אלא צורך נפשי, ממילא גם כל החיים יבואו לידי ביטוי דרך הנקודה הזו. כמו שהסברנו על הדמויות של עמוד העתיד, כל החיים שלהם כאלו, לכן יש להם יכולת לדלג. השכל האדיר הוא 'עלמא דאתי', עולם העתיד מאיר פה.

⁹ הוסבר בהרחבה ב-אלף מיני זמר ז' ו-ח'.

¹⁰ הקב"ה גואל את ישראל "ביד חזקה ובזרוע נטויה". אלו בעצם שתי הנהגות אלוקיות המקבילות לשני דרכי יחס שהרב מסביר במאמר דעת אלוהים: 'עצמו של החזיון' ו'תארו המתייחסים'. ההנהגה של ה'יד', היא הנהגה של 'התארים המתייחסים' – הנהגה לפי איך שאנחנו מתייחסים לאלוקות בעולם שלנו – היא נקראת הנהגה מוסרית. הנהגה זו היא לפי התודעה של האדם, לכן אם אדם לא בנה את המהות – את התודעה – המציאות לעולם לא תופיע. וה'זרוע' דומה לתארים מצד עצמם. זרוע היא איך שהקבה מנהיג את העולם לפי המידה שלו, מעבר לכלים שלנו. (עי"א, ברכות ט, כט) [א.ש.]

שכל טהור

על כן לעומת כח השכל האדיר שהי' צריך בהכרח לנטע בנפש אומה
זו, שהיתה מוכנת להשכיל את היסוד השכלי הטהור של אחדות השם
יתברך והדברים הצחים הנתלים ביסוד הנשגב הזה.

אחדות ה' היא לא אמירה פילוסופית, אלא 'שכל טהור' – זו צורת חיים עליונים.
'הדברים הצחים' הם המסקנות של השכל הטהור – דברים ממשיים¹¹. הם צחים, כי הם
המסקנות של השכל הטהור.

יוצא שיש כאן שני שכלים: שכל שלנו ושכל של הקב"ה. השכל שלנו נקרא 'שכל אדיר',
הוא נטוע בתוכנו והוא בא להשכיל "את היסוד השכלי הטהור של אחדות ה' יתברך
והדברים הצחים הנתלים ביסוד הנשגב הזה". השכל של הקב"ה הוא 'השכל הטהור'.
לשכל האדיר יש יכולת להשכיל את השכל הטהור. זה קצת דומה לתורה שבכתב ותורה
שבעל פה. התורה שבעל פה היא הכוח השכלי שלנו, שיכול להכיל את השכל האלוקי
של תורה שבכתב.

דעת עליון ודעת תחתון

הרב מתאר את שני השכלים האלו גם בפרק יג של אורות התחיה:

הרצון הכללי, של הרוחניות הכללית שבאומה, יש לו מדתו. [זו הנפש
של האומה]. ולמעלה ממנה הוא הרצון של התוכן האלהי, לפי
השגתה וחייה הפנימיים והחיצוניים. [זה השכל שלנו]. כל זמן שהתוכן
הרוחני של האומה הוא מלא וגדול, מתגדל ממילא, במדה יותר עליונה, האור של
התוכן האלהי שבהשגתה, והמבוקש של מציאותה מצויר בה בגונים בהירים.
ולמעלה מזה מתגלה בגונים בהירים המבוקש של כל ההויה כולה,
שזהו רז דעת עליון.

יש את 'רז דעת עליון' – זה השכל של הקב"ה – ויש את 'התוכן האלהי שבהשגתה'
'והרוחניות הכללית שבאומה'. 'הרוחניות הכללית שבאומה' היא האופי של האומה –
הכישרונות והיכולות. האופי הרוחני יכול להשכיל השכלות, זה 'התוכן האלוהי

¹¹ איך שהשכל הטהור בא לידי ביטוי בחיים. אלו שלושת המשמרות הנוספות, שור אריה ונשר, הם
מופיעות את 'פני אדם'.

שבהשגתה' – זה אור של תורה שבעל פה. הרב אומר שאחד קשור בשני¹², זאת אומרת, אם אדם הוא 'נעבעך' אז גם השכל שלו 'נעבעך', ואם האופי שלו עשיר אז גם השכל שלו עשיר. החיים של עם ישראל בגלות מצומצמים – 'ד' אמות של הלכה', אז גם השכל שלהם מצומצם – 'במחשכים הושיבני ה'', תחום של 'אלפיים אמה'. ואילו בארץ ישראל התחום הוא 'ב מיל' – שכל אחר. המדרגה הראשונה (הרוחניות הכללית שבאומה) מתארת את העוצמה של החיים – חיים טבעיים שיש בהם רוחניות – בתוך זה שוכנת דמות תבונית. כשעם ישראל בגלות, השכל שלו נמצא במחשכים; וכשהוא במצב של גאולה וגם החיים פורחים, גם האלוקות שבתוכו פורחת. הדבר הזה נקרא 'דעת תחתון' – הדעת שלנו. מעל זה יש את הדעה האלוהית, שהיא הרבה יותר גבוהה.

הרב מדבר על 'דעת עליון ודעת תחתון' בסוגיה של מתן תורה, 'משה הוסיף יום אחד מדעתו'¹³. לא רק שמשה יכול להכיל את השכל האלוקי, הוא גם יכול להתווכח איתו. הקב"ה קבע יום שבו הוא הולך לתת לנו את התורה – לא סתם פגישה, הכל מכוון – ומשה עושה חשבונות, 'אני רוצה להוסיף עוד יום'. זהו שכל שלא נמחק מול הגודל האלוקי. גם ר' יוסי עצמו הוא דוגמה טובה לשכל הזה: מפשט התורה יוצא שתורה נתנה בשישי בסיון ובא ר' יוסי ואומר 'לא נכון, משה הוסיף יום אחד!'. היכולת להשתמש בשכל האנושי ולפרש את התורה, נקראת 'דעת תחתון'.

אם נחזור לפסקה שלנו: 'נפש האומה' היא הכישרון הרוחני, בתוכו נטוע שכל אדיר. "היסוד השכלי הטהור" זה השכל של הקב"ה, דעת עליון. יש כאן תופעה – האלוקות – ומישהו שמסוגל לקלוט אותה – הכישרון שלנו. "והדברים הצחים" הם המצוות.

תורה שבעל פה

יש שלוש הארות של התורה אצל משה¹⁴: ארבעה ספרים של תורה, ספר דברים, והדעת של משה. את המדרגה של התורה הרב מסביר בעולת ראייה על הפסוק: 'וידבר ה' אל משה לאמר'¹⁵. מה המשמעות של-'לאמר'? המשמעות היא שכשמה היה מדבר, עם

¹² 'התוכן האלהי שבהשגתה' תלוי בתוכן הרוחני של האומה'. [הקטנתי את האותיות בשביל להדגיש.

א.ש.]

¹³ עין איה, שבת, פרק תשיעי, כט-לז. (ת"ר, בשישי בחודש ניתנו עשרת הדברות לישראל, רבי יוסי אומר בשבעה בו... מיתבי, "וקדשתם היום ומחר", קשיא לר' יוסי. אמר לך ר' יוסי, יום אחד הוסיף משה מדעתו... מאי דרש? "היום ומחר", היום כמחר – מה למחר לילו עמו, אף היום לילו עימו).

¹⁴ עין איה, ברכות, פרק תשיעי, שלה-שלו.

¹⁵ עולת ראייה א, עמ' לו; עמ' קיח.

ישראל היו נפגשים עם המקוריות של התופעה – הדיבור האלוהי עצמו. כמו 'אספקלריה מאירה', אין שום דבר שילכלך את התמונה. מדרגה שניה היא ספר דברים. המהר"ל כותב¹⁶ שההארה של ספר דברים נמוכה מיתר הספרים של התורה. בגלל שספר דברים הוא דיבור של משה. זו מדרגה מאוד קרובה לתורה – חז"ל אומרים ששכינה מדברת מתוך גרונו – אבל בכל זאת מדרגה קצת נמוכה יותר. אחרי זה באה המדרגה שמשה היה גם תלמיד חכם – יודע דעת תחתון. זו המדרגה שבה משה הוסיף יום אחד מדעתו. 'הלכה למשה מסיני' שייכת למדרגה האמצעית, היא לא דברים שהקב"ה אמר וגם לא הלמדנות של משה. כל תלמיד חכם הוא המשך של 'דעת תחתון' של משה רבנו.

אם נקביל את שלושת המדרגות האלו לפסקה באורות: 'התכונה הכללית של האומה' היא השכינה שמדברת מתוך גרונו של משה, ספר דברים¹⁷, 'הלכה למשה מסיני'. 'השכל האדיר' הוא 'דעת תחתון', הלמדנות של תלמיד חכם. ו'אחדות ה' היא התורה.

הרב באגרות¹⁸ מדבר על החיבור בין תורה שבכתב לתורה שבעל פה. הוא אומר שבאמת זו תורה אחת. ו'הלכה למשה מסיני' היא השורש לתורה שבעל פה. בדיוק כמו שהוא הסביר, אצלנו בתוך האומה נטוע שכל אדיר – השכינה מדברת בפה של משה.

לסיכום. התורה בנויה משני חלקים: הראשון הוא השכל האלוקי של אחדות ה'. כל פעם שכתוב בתורה שם הוי"ה הכוונה למדרגה הזו. החלק השני הוא השכל האדיר – כוח השמיעה של משה – כבר ב'וידבר ה' אל משה לאמר' משמע שמשה שמע. ההמשך של השכל האדיר הוא שמשה לא רק שומע אלא גם מדבר – ספר דברים. בתוך השכל האדיר הזה יושב גם התלמיד חכם – משה שאומר הפוך מהקב"ה וגם כל תלמיד חכם. כל זה 'פני אדם'. אחר כך התורה מתפרטת, 'הדברים הצחים הנתלים ביסוד הנשגב הזה', זה יותר שייך להלכה.

בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין

זה לא הנושא שלנו רק רציתי לדייק, מה שחשוב לנו הוא ההמשך:
היה צריך ג"כ לעומת זה לנטע בהם כחות אדירים וחזקים,

¹⁶ 'גבורות השם', פרק סט.

¹⁷ אגב, ספר דברים שייך למדרגה של הארץ – הכניסה לארץ – לכן בשיתות הרצ"ה הוא הספר הכי מרכזי.

¹⁸ אגרת תרפט.

שביציאתם לפעול בלא שלטון השכל האדיר הם עלולים להשתתות גדולות ועצומות, ישראל עזין הם, אמנם להם נתנה תורה – בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין.

לעם ישראל יש כוחות עזים. לכן הוא גם חוטא ועושה שטויות. החטאים לא באים מתוך המשך של הבהמה והסוס. הרי לבהמה ולסוס אין נפש עזה כמו של עם ישראל, סוס אינו מקנא. אם כך, אם הנפש של הישראלי היא המשך של הסוס, מאיפה באה הקנאה? אפשר להגיד שאנחנו קלקלנו, לסוס יש רק יצרים וברגע שנעשינו בני אדם בעצם קלקלנו את התכונה הסוסית שבתוכנו. עדיף להיות פרה או סוס, מאשר אדם חוטא. כאן הרב מסביר אחרת, החוטא אינו נפש בהמית שמישהו קלקל, אלא נפש אחרת לגמרי – נפש שיש לה שכל מופלא והשכל המופלא יכול לשמוע את אחרות ה'. החוטא הוא אדם שיש לו כוחות אדירים שעושה שטויות; שנאה, קנאה, גאווה, כעס; כל זה בא בגלל האלוקות שבתוכו. היכולת לדלג ולחיות את העולם בהארות גדולות, באה עם יצרים אדירים.

בספר 'גוליבר', באחד הספורים הוא מגיע למדינה של סוסים. רואים שם את נקודה הזו, אם ליהודי ולסוס יש אותה נפש – האדם גרוע מסוס, הסוס מהודר ויפה והאדם לקח את זה וקלקל. בהסבר של הרב כאן, הכל בחינת אלוקות, גם הכוחות העזים האלו.¹⁹

'בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין'. עם כל הכבוד לסוס ועם כל הכבוד לאנגלי, התפילין לא עוזרות להם בכלום – התורה לא תהיה להם תבלין. אבל לישראלי כן! כי היצר הרע של הישראלי והתפילין, הם יושבים על אותה תכונה, לכן התפילין מטהרות ומזככות אותו.

¹⁹ מקורות נוספים לכוחות העזים של עם ישראל: אגרת תתמג, על 'שעיר המשתלח'; עין איה, שבת, פ"ב, טז-יז.